

ORTUTAY PÉTER

A BORRAVALÓ

Apai nagyanyámra hat vagy hét éves korom óta emlékszem tudatosan. Azelőtt is, még a szebb időkben, minden bizonnyal, sokszor voltunk együtt, de igazándiból csak akkor figyeltem fel rá jobban, amikor 1949 februárjában a görög katolikus papi családokat mind – gyerekestül, öregestül, minden cókmókoszul – kilakoltatták a püspöki palota luxuslakásaiból az ungvári utcára. Esett a hó, meg fagyott kissé, de nem nagyon, és mi, gyerekek még élveztük is, hogy a szabad levegőn lehetünk. Fel s alá ugrálhattunk az ágyon, a havas matracon. Egész jó volt. Ám jó apámnak, aki e kilakoltatás „fő bűnöse” volt görög és katolikus papsága miatt, albérlet, pontosabban albérletek után kellett futkosnia. Nagy volt a család, jó nagy. Az asszony meg a négy gyerek, és az összes rokon. De ügyes volt az apám. Estefelé már költözhattünk is. „Ó, milyen szép nagy ez a szoba”, örvendezett anyám a tulajnak, amikor a Margitsziget utcai (*ul. Osztrovszkaja*) egy szobát, közös konyhát Badik bácsiéknál meglátta. Voltak még jó emberek is akkoriban Ungváron, akik segítettek. Nekünk az egykori cseh tanítónál, a sánta Badik bácsinál, nagyanyámnak meg a Kerekes-házban talált albérletet az apám. Kerekesék jó módú orvos család volt. Igazi jó emberek. Ott laktak a Váralja utca elején, szemben a *himfák*-kal, mely az egyetem vegyészeti kara, az egykori Drugeth Gimnázium volt, ahol Szabó Dezső, és apám is tanított anno. Manapság már alig lehet ilyen jó emberekkel találkozni. Emlékszem rájuk. Ők a szép nagy, vastag fakapuval ellátott, „dufartos” (ó, be kitűnően lehetett labdázni abban a „dufartban”) ház emeletén laktak, négy vagy öt szobában. Maga Kerekes Feri bácsi, aki orvos volt, kitűnő ügyes kezű sebész, Éva néni, a felesége, Éva lányuk, a legidősebb, majd Zsuzsa és Ferike. A későbbiekben lazább baráti társaságot is alkottunk. Évával jóba is voltam egy darabig. Egy-két évvel volt idősebb nálam, és mindig bámultam, hogy milyen szép. Egyébként nem volt az, de hát a szerelem vak, *love is blind*, ahogy azt Shakespeare mondja. A Zsuzsa velem egykorú, sőt talán fiatalabb is volt, de őt nem szerettem. Talán azért, mert volt neki egy „jó” barátnője, szintén egy Zsuzsa, Molnár Zsuzsa, aki egyszer a lépcsőfeljárón egy nagy sárgarépat tett a két combja közé, hangosan vihogva, mutatván nekünk, hogy a fiúknak milyen csúnya micsodája van. Undorítónak találtam, és Zsuzsát is megutáltam. Olyan spontán gyereikutálattal.

Szóval nagyanyámat, a húgát, Emma nénit, kis Ilonkát, nagyanyám unokahúgát, és Juliska nénit, azt hiszem, nagyanyámnak vagy nagynénje, vagy unokatestvére lehetett, pontosan nem emlékszem, meg ez akkoriban egyáltalán nem volt számomra fontos, mármint az, hogy ki kicsoda – Juliska néni és kész –, a Kerekes-ház földszinti részében két szobába sikerült bekvártélyozni. A két szoba mesterségesen lett leválasztva a lakás többi részétől, s az első, bejárati szoba felét nagyanyám konyhának alakította át. Sokat jártam oda. Sőt, hét évig talán többet voltunk nagyanyáméknál mi, unokák, mint otthon. Vagyis ott, ahol tulajdonképpen laktunk, Badik bácsiéknál a Margitsziget utcán, albérletben. Nagymama „vigyázott” ránk, mert jó anyám szinte éjjel-nappal lótot, futott és robotolt, hogy megkeresse a betevőt.

Nos, a poén megértéséhez, bevezetőnek ez talán elég is lesz. Nagyanyámról viszont, mivel ez a történet tulajdonképpen róla szól, még mondanom kell egy s mást. Legjellemzőbb tulajdonsága, amennyire vissza tudok rá emlékezni, az volt, hogy végtelenül egyenes, becsületes és őszinte volt mindig. Hogy mennyire, azt egy történet is bizonyítja, mely szerint hogy s miként lett nagyapám felesége. Idősebb rokonaim, nagynénik és nagybácsik mesélték. Elmondták, hogy gyönyörűsége szép leány volt a Papp Ilonka, mármint a nagyanyám. Fekete szemű, fekete hajú, kecses és sudár. Művelt és okos, úgy zongorázott, hogy Liszt Ferenc se jobban. (A nagy fekete zongorára még valahogy emlékszem, de később persze azt is eladtuk, vagy talán azt is elvették, már nem tudom). Udvarlója is, meg kérője is annyi volt, mint a pelyva. És az egyiknek elígérkezett, sőt, gyűrűs menyasszonya is lett. Ám aztán egy *soirée*-n, estélyen, úri összejövetelen vagy ki tudja, hogy is hívták azt akkoriban, ma egyszerűen csak buli, a finomabb lelkületűeknek „párti”, összetalálkozott nagyapámmal, aki szintén nem volt akárki, már azon kívül, hogy olyan kétméteres izmos dalia is lehetett. Meg kékszemű. És okos. S aztán... Hát ott helyben és azon nyomban egymásba gabalyodtak. Állítólag ilyesmi is elő szokott fordulni az életben, mondják egyesek. Nagyanyám még azon az estén félrehívta a vőlegényét, és pontosan a következőket mondta neki: „Kedves Toncsi (ezt a nevet említették nagynénéim), tudja, mégsem lehetek a maga felesége. Én az Ortutay Jenőt szeretem, és az övé leszek.” És ezzel lehúzta ujjáról a gyűrűt, és visszaadta Toncsi bácsinak, mesélték még évekkel azután is elképedt rokonaim. Egy másik szép tulajdonsága nagyanyámnak, ami szintén a természetéből fakadt, és aminek úgyszintén kevés hasznát vette később a megváltozott világban, az volt, hogy szeretett adni.

Amíg gazdag, sőt azt is rebesgette a fáma, hogy a vidék egyik leggazdagabb asszonya volt, és nagyságos asszony, akinek mindenki, kicsi és nagy, kezét csókolt, mert ez neki dukált, adott ő mindent: ételt, ruhát és alamizsnát a szegénynek, pénzt, szőlőt és családi házat (!) az új házásoknak, ha rokonok voltak és nem volt miből az új életet elkezdni. Amikor pedig szegény lett, mint a templom egere, hát legalább világmegváltó szeretetéből osztogatott mindenkinek egy kis darabot. Még a szegény koldust sem restellte megölelni és megpuszítani, ha már mást nem adhatott neki (mert hát koldus lett ő is), amitől még végtelenül jó és mindent és mindenkit megértő szegény anyám is fintorgatta az orrát. De hát ő, mármint apai nagyanyám, ilyen volt. Vérében volt, hogy szeretetet nem csak kapni, hanem adni is kell. Ezért soha senkivel sem kiabált vagy veszekedett. Legalább is én nem hallottam. Halk duruzsoló hangon beszélt mindenkivel. És ha tehetete, megsimogatta és megcsókolta az illetőt. Én egyszer olyan vadóc koromban, el is kaptam a fejem egy ilyen simogatása elől. Máig is szégyellem magam azért, hogy elutasítottam simogatását, szeretete jelének ezt a kis megnyilvánulását. Na de most már mindegy! Emellett igazi úrinő is volt nagyanyám. Még szegényen, elesetten is. Olyan régi vágású úrinő, mint például Baradlayné *A kőszívű ember fiai*-ban. S ezt nem én mondtam. Ha mások előtt szóba került a nagyanyám, ez volt az első, amit róla elmondtak, hogy úrinő. „Ungváron voltak Jenő bácsi Ilonka néniel, és aztán a többiek”, mondotta egyik USA-ba szakadt rokonom egészen magától értetődő módon, amikor arra kértem, hogy jellemezze szülővárosom társadalmi helyzetét a második világháború előtt és idején. Jenő bácsi, a nagyapám volt a híres, nevezetes Beregszász polgármestere, aztán ungvári (ceholnyai) fő esperes, és országgyűlési képviselő, a már említett kétnégyes izmos dalia, akibe nagymama első látásra beleszeretett és viszont. Ábeszben, egy uráli szovjet koncentrációs táborban halt meg 1952 karácsonyán, Szentestén! Zsidó rabbi temette, mert az volt az utolsó kívánsága, hogy mindenképpen pap temesse. Pap meg csak egy zsidó rabbi akadt abban a táborban. Végül is, ő is csak pap, nem? – mondták rabtársai egymásnak, hogy mégis csak eleget tegyenek nagyapám utolsó kérésének. Ám azelőtt, mielőtt a sors keze így elbánt volna vele, ő volt az ungvári úri társaság lelke és motorja. Talpig úriember. Ezt még azok is elismerték róla, akik nem igazán kedvelték. Például anyai nagyanyám, aki – mivel csak egy „egyszerű pesti polgárasszony” volt – nem nagyon szerette apai nagyanyámat, a nagyságos úriasszonyt. Szóval nagyanyámat a szíve élte. És ha jótékonykodásai miatt (bőkezű alamizsna a koldusnak, gazdag ajándék a cselédnek, családi ház a rokonnak) szemrehányást tettek

neki, merthogy pazarol, elsírta magát. S nagyapám, mint mondták, nem tudta elviselni, ha felesége könnyezett. Ezért midig csak annyit mondott, hogy ejnye de bejnye, Ilonka, ne sírjon (ők még magázódtak). És, mint említettem, zongorázott, verseket és elbeszéléseket, cikkeket is írt az újságba nagyanyám. Úgy tudott mesélni életéről, mint Mikszáth Kálmán, akit egyébként nagyon szeretett. Mi, gyerekek szájtátva hallgattuk. Elmesélte, nem egyszer, nem kétszer, hogy például Kőrösmezőn, ahol eredetileg élt kislány korában, hogy vonítottak télen a farkasok az erdőben, még aludni is nehezen lehetett tőlük, meg hogy bejöttek ám a faluba is, olyan éhesek voltak, és széttépték a juhokat, sőt még a kutyákat is, juj. Félték is a farkasoktól az emberek mind. Ő pedig, mármint nagymama, nem. Egyszer puskával a kezében űzött el egy egész falkát a faluból, mesélte. Jött az a sok szegény állat a faluba, mert éhesek voltak, mondta, én meg levettem a nagyapa puskáját a falról, mert ott tartotta, s bummm, közéjük lőttem. Meg elmondta, hogy pottyant bele egyszer egy függőhídról a Tiszába, télvíz idején, mert megcsúszott, és mindenki sikoltozott, meg pánikba esett, hogy szegény Ilonka, most elviszi a jeges víz, vége van, jaj, jaj, jaj, de ő egyáltalán nem esett pánikba, hanem bátran kiúszott a partra a jégtáblákat maga előtt tolvá. Arról is mesélt, hogy még az első világháborúban hogyan özönlöttek lefelé a cári orosz hadsereg katonái a hegyekből, ahol áttörték a frontot. Szinte feketéllett a hegyoldal az embertömegtől, és több orosz tisztet – nagyon piszkosak, és tetvesek voltak *szegények* (nagyanyám még a farkasokat és az ellenséget sem tudta nem szeretni) – nekik is be kellett fogadni a házba, de csak addig, amíg a magyar meg a német katonák vissza nem verték őket. Futott az orosz sereg, mint a nyúl, mondta nagyanyám büszkén hős katonáinkra. És még sok ehhez hasonló történetet mesélt, melyeknek egy része valószínűleg olvasmányjaiban gyökerezett, illetve azok is megihlethették kissé. Olvasni ugyanis nagyon szeretett. Mindig ott hevert mellette valahol egy nyitott könyv. Néha maga mellé tette, és elmélázott. Ilyenkor, tudtam meg később, férjére gondolt, akibe egyszer oly annyira szerelmes volt és haláláig az is maradt, de most távol volt tőle, éhezik és fázik, talán jobban, mint az erdei farkas, akire régen rálőtt, szenved. Arra is emlékszem még, hogy sok volt a könyv nagyanyám lakásán. A nagy békebeli könyvtár egy része még megmaradt, de aztán nagyanyám később apránként eladogatta az értékes könyveket. Kellott a pénz, nagy volt a család, és sok az éhes száj. Ő meg munkát sem kapott. Ami érhető, mert történetesen a nép ellenségének volt a felesége. S annak már az is ajándék, ha élni hagyják.

Ám a múltból térjünk vissza oda, ahonnan eredetileg kiindultunk. Az ötvenes évekbe.

Jó apám hét év fogság után mégis csak megérkezett a sark-körön túlról, a vorkutai munkatáborból, amit a „szakzsargon” lágernek nevezett. „Rögtön” hazaengedték a nagy Sztálin halála után három és fél évvel. Tévedésből ítélték el, mondták neki a fogva tartók. Ezt ők, mint hithű és becsületes kommunisták, akik egészen más fából vannak faragva, mondták, mint a többi átlagember, most őszintén elismerik, s ezért bocsánatot is kérnek tőle. *Izvinitye*, és ugye, nincs harag, egy szál se. Mert nehogy mán az legyen, mert akkor ő, mármint az apám, nem jó ember. *Nye porjádocsnij cselovek*. Hisz lám, ők őszintén bevallják, hogy hibáztak. Hát nem megható. Mert hát, ugye, apám jól tudja, mert hát ő is pap, vagy *szvjáscsennyik*, vagy mifene, meg tudós, olvasott, *nácsitánnij*, ember, hogy Jézus is azt mondta, „bocsáss meg” vagy valami ehhez hasonlót. A bibliában is benne van, no, ugye? Szóval: a rabságot, mint sokan mások, sőt, mint a legtöbb nem rendes ember – *nye porjádocsnij cselovek* – nem úszta meg ő sem. A vorkutai szénbányákban raboskodott. Szabadulása után természetesen rögtön munkába szeretett volna állni, hogy segítsen anyámnak a családfenntartásban, de priuszos voltára tekintettel állást nem kapott. Merthogy hát téves ítélet ide vagy oda, mégis csak „ült”. Alkalmi munkából, no meg az ungvári jó emberek által nyújtott segélyekből éldegélt, éldegéltünk és tengődtünk valahogy. Szegényesen, sőt szegényen. Olyannyira, hogy gyakran a falat kenyér is probléma volt. Mi, gyerekek, igaz, ezt nem nagyon észleltük, éreztük, mert hát nekünk ott voltak szüleink védőpajzsoknak. Nagyjából mégis csak megvolt mindenünk. Könyv és táska, télen meg ruha, cipő és kabát, mert nyáron úgyis meleg van és lehet egy szál pendelyben, a fiúknak meg klott-nadrágban meg mezítláb szaladgálni, mert úgy a legjobb, nem? Egyszer még egy labdát is vett nekünk az apánk. És jó nagyot is rúgott belé, hogy lássuk, milyen jól pattan, és örüljünk neki, mert nagy ajándék. Csakugyan az volt, a legnagyobb, évek óta és évekip. Legfeljebb a szüleink, vagy a nagymama nem ettek. Vagy csalámfőzeléket ettünk, ami nagyanyám szerint igencsak egészséges és tápláló eledel. Meg vitamindús. Erősíti a csontokat, mert tele van mindenféle á meg cé vitaminnal, mondta, s rögtön a szájába is tett egy kanállal. Kicsit fintorgott hozzá, de azért lenyelte.

A történetet apámtól hallottam. Úgy, ahogy megesett. És ahogy ő mesélte. És akkor már volt ereje mosolyogni is rajta.

Egy hideg délelőtt, épp Szenteste előtt, jó apám meglátogatta édesanyját, a nagymamát, a Kerekes-házban. Nagymama a hideg kályha előtt gubbasztott, szegény, és talán imádkozott, mert két keze össze volt kulcsolva. Apám azzal – a kissé vagy többé-kevésbé titkos szándékkal is – ment oda, hogy hátha az anyja megkínálja valamivel. Még aznap nem igen evett. Előbb a gyerekek, gondolhatta. Mi pedig gyakran csodálkoztunk is azon, hogy jó apánk például miért csak a tyúknak a nyakát szereti és csak azt hajlandó megenni, ha jó anyánk pipi levest főzött, meg ilyesmit. Soha mást. De szerette nézni, ahogy mi a pipi lábát szopogatjuk. Sőt, még meg is kérdezte: „Az is jó? Hm, nahát.” Szóval, jó apám éhes lehetett kissé. Vagy nagyon. S épp Szenteste előtt. Benézett tehát az anyjához. „Kezét csókolom, anyuka”, köszönt illedelmesen. De nem kínálták meg. „Nincs semmim, fiacskám”, mondta a nagyanyám röstelkedve. „Majd este, ha ad az Isten”.

Apám fogta magát, és elment. Erősen bízott Istenben ő is, de azért tudta: ha nem segítsz magadon, Ő sem igen szokott ugrani az első szóra. Mert az azért nem úgy van, hogy „Istenem, engedd, hogy ötös találatom legyen a lottón”, és az máris megvan, pláne úgy, hogy még ki sem töltötted a szelvényt. Szóval elment. A piacra, a templomba, vagy máshova, ahol a jó emberek is meg szoktak fordulni. De a lényeg, hogy dél körül visszament nagyanyámhoz egy szekér fával, és talán öt rubellel, ami akkoriban nagy pénz volt... És azt mondta: „Anyuka, hoztam fát, tessék (apám még tetszik tudni-kozta a szüleit, mi tegeztük őket, nagyanyámat is), szóval: tessék három rubelért felvágatni, és a maradék két rubelből valami enniivalót vásárolni. Most elmegyek, mert dolgom van. Este visszajövök. És engem is tessék megkínálni, mert éhes leszek. Meg egyébként is mindig az vagyok”. „Jó, jó, fiacskám”, mondta a nagyanyám örömmel. „Úgy lesz, ahogy mondom. Gyere csak, gyere. Főzök valami finomat. És köszönöm, fiacskám, köszönöm. A fát meg a pénzt. Látod, milyen jó az Isten? Mindig megsegít.”

Apám úgy tett, ahogy mondta. Elment, hogy este visszajöjjön. Vissza is jött. Jókedvűen. Boldog volt, mert tudta, hogy ma este az anyja nem fázhat. Van tűzifája. Azt vitt. Meg vacsorája, mert adott rá pénzt. S abból ő is eszik.

A tűzifával, látta, nincs gond. A farakás, ahogy akkoriban mondtuk, felvágva, glédába rakva ott sorakozott szépen, az udvaron. Odament, megnézte, száraz-e vagy vizes, ropogni, pattogni fog-e a kályhában, vagy pediglen sírni. Pattogni bizony, ha begyújtják. Elégedett volt a fával és ma-

gával is. Bement. Kezet csókolt az anyjának, majd leült a cserépkályha mellé, mely hál' istennek be volt fűtve, két tenyerét jólesően melegítve a kályha tűzénél. Kint úgy mínusz tíz fok lehetett. Aztán az anyjára nézett, aki mintha feszengett volna valamiért. Izgett, mozgott, szemét néha lesütötte, majd oldalvást ránézett a fiára. „Anyuka, mit tetszett főzni?” – kérdezte apám. Nagymama egyébként, bár ugye úriasszonynak nevelték, tudott sütni, főzni, de nem nagyon szeretett. Szívesebben olvasott inkább. Jókait, Zolát meg Kurtzmahlert szerette, és valamiért Adyt, vagy csak úgy elbeszélgetett az emberekkel. Mindenkivel, legyen az gazdag vagy szegény, orosz vagy ruszin, koldus vagy cigány, aki csak hajlandó volt vele szóba elegyedni. Mindenki számára volt mondanivalója, egy-két kedves simogató szava és nézése. Még meg is puszilta őket. Csak úgy, szeretetből. De ezt mintha már mondtam volna. Egyáltalán nem azért, hogy lám, ő az úrinő, ilyesmit sem restell megtenni. – Jaj, fiacskám, jaj – mondta szegyenlősen a nagymamám. Még el is pirult. – Nem tudtam ma vacsorát készíteni neked. – Hogy-hogy nem? Hiszen adtam pénzt, anyuka. Öt egész rubelt. Három rubelt a favágónak, és két rubelt ennivalóra. Nem tetszett kimenni a piacra? Miért nem tetszett venni semmit? – kérdezte apám, és erősen bosszankodott. Meg is haragudott az anyjára.

Nagyanyám, aki a hazugságot halálos bűnnek tartotta, s ezért sohasem hazudott, pityeregni kezdett:

– Tudod, fiacskám, azt a két rubelt is odaadtam a favágónak. Borravalónak. Képtelen voltam elengedni borralaló nélkül. Nehéz munkát végzett, és megkínálni semmivel se tudtam. És még borralalót se adjak? Pont a szeretet ünnepe, karácsony előtt? Meg aztán olyan aranyos volt az az ember. Hozott be fát, és tüzet is rakott. Pedig már végzett a favágással, elmehetett volna. Olyan kedves, aranyos volt, még kezet is csókolt – mondta szegény, és könnyeit törölgette.